

Глобал Психологик Иттифокнинг халқаро фавқулодда вазиятларда психологларнинг роли хақида баёноти

Дастлаб 2008 йил 5 июнда Америка Психологик Ассоциацияси (АПА) томонидан нашр этилган ва 2022 йил 31 мартда Глобал Психологик Иттифок (ГПИ) томонидан қайта кўриб чиқилган ушбу баёнот психологларни табиий ва инсон фаолияти томонидан келиб чиқадиган фавқулодда вазиятларда, фалокатларда самарали иштирок этиши учун йўналтиришга қаратилган.

ГПИ ва АПА Фавқулодда вазиятларда [Рухий Саломатлик ва Психосоциал ёрдам бўйича идоралараро доимий қўмита \(ИДҚ\) раҳбариятини қўллаб-қувватлайди \(2007й\)](#). ИДҚ раҳбариятининг мақсади-фавқулодда вазиятларда одамларнинг руҳий саломатлиги ва психосоциал фаровонлигини ҳимоя қилиш ва яхшилаш учун минимал (шошилиш равишда амалга оширилиши керак бўлган жуда зарур, устувор чора-тадбирлар) кўп тармоқли гуманитар чора-тадбирларни режалаштириш ва мувофиқлаштиришни таъминлаш.

ИДҚ қўлланмаси кам ва ўрта даромадли мамлакатлар учун ёзилган, аммо умумий тамойиллар ва асосий бўлимлар юқори ривожланган мамлакатлардаги кенг қўламли фавқулодда вазиятларда ҳам қўлланилади. Табиий ва/ёки техноген фавқулодда вазиятларга жавоб бериш бўйича ўқитилган психологлар, шунингдек мутахассисларни юборишга ваколатли ташкил этилган гуманитар ташкилот билан боғлиқ бўлганлар ИДҚ қўлланмаси билан таниш бўлишлари керак.

ИДҚ қўлланмасида қуйидагилар таъкидланади:

- Халқаро ҳамжамиятнинг ҳар қандай салоҳиятли ёрдамчиси, шу жумладан психологлар ҳам мустақил фаолиятни амалга ошириш ўрнига табиий офат жойида фаолият юритадиган гуманитар ташкилот орқали ишлашлари керак.
 - Гуманитар ташкилотлар таркибига:
 - БМТнинг [Болалар Жамғармаси](#) (ЮНИСЕФ) ва [қочкинлар агентлиги каби БМТ агентликлари](#)
 - [Халқаро Қизил Хоч](#) ва [Халқаро қизил ярим ой ҳаракати](#), [Халқаро Тиббиёт Корпуси](#) ва [«Чегара билмас шифокорлар»](#) каби Халқаро ННТлар
- Яхши ниятли хорижий руҳий саломатлик мутахассислари, шу жумладан гуманитар ташкилотларга алоқадор бўлмаган психологлар, қуйидаги мезонларга жавоб

бермаса, табиий офатлардан зарар кўрган ҳудудларга ташриф буюриши **тавсия этилмайди:**

- Илгари фавқулодда вазиятлар шароитида мустақил фаолиятни амалга оширувчилар (яъни куролли тўқнашув ва табиий офатнинг фавқулодда ҳолати турли хил кўникма тўпламларини талаб қилади ва уларга тенг келадиган фавқулодда вазиятлар деб ҳисоблаш мумкин эмас; уларнинг ҳар бири махсус тайёргарликни талаб қилади);
- Илгари ўзларининг ижтимоий-маданий муҳитидан ташқарида ишлаганлар ва ёрдам берадиган одамларнинг маданияти ва тилини тушунадилар;
- Улар [ИДК қўлланмасида](#) тасвирланган аралашувларга нисбатан асосий компетенцияга эга
- Улар ёки соғлиқни сақлаш ёки жамоа психологияси тамойилларини тушунадилар;
- Уларда фавқулодда вазият содир бўлган/содир бўлаётган мамлакатдан ёзма таклифнома ёки фавқулодда вазият жойида хизмат кўрсатишга ваколатли ташкил этилган халқаро ташкилотнинг ёзма таклифи мавжуд;
- Уларга фавқулодда вазиятларда жамиятнинг барқарор мавжудлигини таъминлашга бағишланган ташкилотнинг бир қисми сифатида ишлашга таклиф қилинади;
- Улар ўз ишларини аралашувга (яъни клиник ишларни) амалга оширишга қаратмайдилар, аксинча "дастурларни умумий даражада қўллаб-қувватлайдилар, шу жумладан аралашувлар ва қўллаб-қувватлаш маҳаллий ходимлар томонидан амалга оширилиши учун уларга кўникмаларни топшириб кўядилар" (IASC, 2007, 74-756.)

Фавқулодда вазиятларда [Рухий Саломатлик ва Психосоциал қўллаб-қувватлаш бўйича ИДК кўрсатмалари](#) тамойилларини ва ўз ваколатлари доирасида ишлашнинг ахлоқий мажбуриятларини ҳисобга олган ҳолда (қ. [IUPsyS психологлар учун ахлоқий тамойилларнинг Умумжаҳон Декларацияси, 2-тамойил](#)), фавқулодда минтакадан ташқаридаги психологлар хорижий мамлакатлардаги табиий офатлардан зарар кўрган жамоаларга тўғридан-тўғри **хизмат кўрсатмаслик** тавсия этилади

Агар юқоридаги мезонларга риоя қилинса, психолог ўзининг касбий компетентлиги туфайли умумий қоидадан истисно бўлади. Антропоген ёки табиий офатлар натижасида юзага келган гуманитар саъи-ҳаракатларни қўллаб-қувватлашни истаган психологларга жойлардаги гуманитар ташкилотларнинг аниқ эҳтиёжларини қондирадиган вариантларни излаш тавсия этилади.

Психологлар иштирок этишга таклиф қилинган ҳолларда, кўнгилли психолог маслаҳат берадиган ва/ёки маҳаллий инструкторларни ўқитадиган жараёнда барқарор психосоциал аралашув моделларини амалга оширишни қўллаб-қувватлаш тавсия этилади.

Қайта тиклаш жараёнида, ғавқулодда вазиятдан зарар кўрган аҳолига маслаҳат бериш, инструкторларни тайёрлаш ва/ёки ресурсларни тақдим этишда психологлар ўз мамлакатлари, маданияти ва тажрибалари ўртасидаги улкан маданий, мафкуравий фарқларни, шунингдек, таъсирланган аҳолининг ҳолати контекстини тан олишлари муҳимдир. Ғавқулодда вазиятдан жабрланган ҳудудларда аҳолини қўллаб-қувватлаш учун ишлайдиган психологлар жуда эҳтиёт бўлишлари ва кўп маданиятли ёндашув нуқтаи назаридан тавсиялар беришлари керак. Масалан, травматик ҳодисалар натижасида одамларнинг азоб-уқубатларни бошдан кечириш ва ифода этиш усуллари бутун дунёда турлича. Бундан ташқари, ушбу азоб-уқубатларни енгиллаштиришнинг мос ва фойдали усуллари ҳам хилма-хилдир.

Реабилитациянинг психосоциал ёндашувини кенг қўллаш маҳаллий аҳоли ва руҳий саломатлик соҳасидаги лидерлар, шунингдек жабрланган гуруҳлар ва алоҳида шахсларни тушуниш ва маслаҳатни талаб қилади. Таълим концепциялари (масалан, Ғарб қадриятлари ёки бошқа маданият қадриятлари асосида) ва материалларининг оддий таржимаси адекват ҳисобланмайди. Муайян аҳоли гуруҳи учун исботловчи асоссиз диагностика тоифалари ва даволаш усуллари қўллаш, улар ёрдам беришга мўлжалланганларга зарар етказиши мумкин.

Тадқиқотчилар ғавқулодда вазиятларда халқаро тадқиқот субъектлари сифатида одамларни ҳимоя қилиш мажбуриятини ҳам билишлари керак. Бунга одамларни ҳимоя қилиш бўйича тегишли ахлоқий кодекслар ва кўрсатмалар, халқаро тадқиқотлар субъектлари киради ([ИАС Ғавқулодда вазиятларда руҳий Саломатлик ва Психосоциал тадқиқотлар соҳасида тадқиқотлар олиб боришда ахлоқий тамойилларга риоя қилиш бўйича ИДҚ тавсиялари, 2014й.](#)).

Психологларнинг халқаро контекстдаги роли

- **Ахборот ресурслари, консультациялар ва/ёки инструкторларни ўқитиш**
 - Табиий офатларда руҳий саломатлик соҳасида ва/ёки соғлиқни сақлаш соҳасида тажрибага эга психологлар мослашиш/таржима қилиш учун тегишли манбаларни баҳам кўришни, таниқли гуманитар ташкилотларга маслаҳат беришни ва/ёки халқаро ҳамкасбларига маҳаллий мутахассисларни тайёрлашда ўқитишни таклиф қилишлари мумкин.
 - Бунга миллий психологик Ассоциация ёки минтақавий халқаро ташкилотлар ва нодавлат ташкилотлар (масалан, Қизил Хоч ва Қизил Ярим ой жамиятлари Халқаро Федерацияси) каби мавжуд ташкилотлар билан ишлаш орқали эришиш мумкин. Агар психологларга ёрдам мурожаати ушбу ташкилотлар орқали келиб тушса, эҳтимол у зарур ташкилотлар билан мувофиқлаштирилади ва ёрдам инфратузилмасига киритилади
- **Жабр кўрган минтақадаги (минтақалардаги) психологлар билан ҳамкорликдаги тадқиқот алоқаларини ривожлантириш**
 - Ҳамкорликдаги тадқиқот муносабатлари руҳий саломатлик соҳасидаги маҳаллий мутахассисларга ғавқулодда вазиятнинг психологик жиҳатларини

ўрганишда ёрдам беради ва келажакда янада самарали жавоб беришга замин яратади.

- Психологик эҳтиёжлар ва ресурсларни самарали баҳолаш ва муайян аниқ вазиятларда аралашувларни баҳолаш алоҳида аҳамиятга эга соҳалардир.

Психологларнинг ўз ватанида тутган ўрни

- **Фавқулодда вазиятдан бевосита жабрланган одамларни қўллаб-қувватлаш**
 - Психологлар ўзларининг маҳаллий жамоаларида табиий ёки инсон фаолияти томонидан келиб чиққан офатлардан бевосита жабр кўрган одамларга ёрдам бериш имкониятларини излашлари мумкин.
 - Бу жабрланган ҳудуддаги одамлар ва яқинлари жабрланганлар бўлиши мумкин.
 - Бунга уйга қайтган халқаро гуманитар ёрдам ходимлари ҳам кириши мумкин.
- **Халқаро кўрсатмалар ва стандартларни тарқатиш**
 - Психологлар халқаро психосоциал аралашувлар тўғрисида маълумот олишлари, шунингдек халқаро кўрсатмалар ва стандартлар тўғрисида маълумотларни ўқишлари ва тарқатишлари мумкин. Бу тартибли ва ҳақиқатан ҳам фойдали чораларни кўришга ёрдам беради.
- **Шикастловчи ҳодисалар, самарали аралашувлар ва психологик қўллаб-қувватлаш стратегияларига жавобан маданий фарқлар тўғрисида хабардорликни тарқатиш**
 - Травматик стресс, травматик стрессга реакциялар ва травмадан кутулиш учун тегишли чоралар инсон маданияти билан чамбарчас боғлиқ. Халқаро жавобни ҳеч қачон бошқа мамлакатларнинг моделлари ёки стратегияларини таржима қилиш ва қўллаш билан боғлаш мумкин эмас. Ҳар қандай аралашувлар маҳаллий жамоалар билан маслаҳатлашишга ва маҳаллий тажрибага асосланган бўлиши ва барқарор ўзаро таъсир моделига асосланган бўлиши керак.
 - Психологлар маданий, маънавий, лингвистик ва миллий фарқлар, қурбонлар вазиятларининг кенг доирасини ташкил этувчи сиёсий ва ижтимоий шароитлар, жабрланган аҳолига жавоб бериш ва ёрдам кўрсатиш усуллари тўғрисида барча керакли маълумотларга эга бўлишлари ва ушбу маълумотларни маҳаллий мутахассисларни тайёрлаш ва маслаҳат бериш бўйича ишларига киритишлари керак.
- **Келажакка тайёргарлик**

Биз фавқулодда вазиятларда ёрдам беришни истаган психологларни ҳозирданок тайёрланишни ва табиий офатларда руҳий саломатлик бўйича таълим олишга чақирамиз. Табиий офатлардан зарар кўрган ҳудудларда маслаҳат ва ўқитиш бўйича малакали мутахассисларга бўлган узоқ муддатли эҳтиёж кўп йиллар давомида сақланиб қолиши мумкин.

Зарар етказиш эҳтимоли

Психолог фавқулодда вазиятларда ёрдамини ўз ваколатлари чегараларида чеклаши жуда муҳимдир. Акс ҳолда, бу беморга зарар етказиши мумкин ва бу ахлоқий меъёрларнинг бузилиши ҳисобланади. Психологнинг ўз амалиёти чекловларини тан олиш масъулияти травма ёки травмадан кейинги стрессли бузилиш (ТКСБ) каби оғир шароитларни бошдан кечираётган одамлар билан ишлашда айниқса муҳимдир. Такдим этилган симптомлар, шунингдек самарали аралашувлар ижтимоий-маданий шароитга қараб фарқ қилади. Ушбу шартларга муносиб жавоб бермаслик ёки маданий жиҳатдан мос бўлмаган хизматларни кўрсатишга уринишлар руҳий саломатликнинг ёмонлашишига ва жиддий реакцияларга олиб келиши мумкин. (Қаранг: [Клиник ва жамоат шароитларида травмаларга учраган аҳоли гуруҳига руҳий саломатлик ва психосоциал аралашув соҳалари бўйича халқаро ўқитиш кўрсатмалари](#)).